
LA CASA COM A ESPAI SIMBÒLIC EN TRES POEMARIS DE VICENT ANDRÉS ESTELLÉS

IRENE MIRA NAVARRO
irene.mira@ua.es
Universitat d'Alacant

Resum: El treball fa una anàlisi de la representació literària de l'espai domèstic en tres obres de Vicent Andrés Estellés: *Primera soledad* (1956), *La nit* (1956) i «Coral romput» (1957). Aquestes tres obres tracten el tema de la mort de la primera filla del poeta, per la qual cosa ens centrarem a establir relacions entre el procés de dol i la caracterització que es fa de l'espai domèstic, concretament de la casa. Al llarg de l'estudi de les obres, veurem com la casa queda caracteritzada com un espai que allotja el dol i alhora allotja un jo poètic el qual estableix un fort vincle entre la superació d'aquest procés, l'espai domèstic i la relació entre l'espai i la dimensió física del jo, el cos. L'estudi es desenvolupa a partir de l'anàlisi de tres composicions fonamentals que són les mostres més representatives de les obres esmentades anteriorment.

Paraules clau: casa, dol, espai, cos.

THE HOUSE AS A SYMBOLIC SPACE IN THREE VICENT ANDRÉS ESTELLÉS' WORKS

Abstract: The aim of this paper is to analyse the literary representation of the domestic space among three works whose author is Vicent Andrés Estellés: *Primera soledad* (1956), *La nit* (1956) and «Coral romput» (1957). These works refer to the death of the poet's first daughter and, as a consequence, the relationship between the mourning process and the domestic space portrayal, especially the home space, will be explored. Throughout the study of the works will see how the house is characterized as a space that hosts both the mourning and a poet's self that establishes a strong link among the overcoming of this process, the domestic space and the relationship between the space and the physical dimension of the self, i.e. the body. The study focuses on three fundamental compositions that are the most representative sample of the aforementioned works.

Key words: house, mourning, space, body.

1. INTRODUCCIÓ*

La mort és el misteri més gran i complex que assetja la consciència humana i aquesta intriga es fa encara més gran quan és la pèrdua dels fills la que es produeix contra tots els pronòstics de la natura. El trasbals que aquesta provoca en les vides dels progenitors és d'una dimensió

* Aquest treball ha estat realitzat gràcies a l'Ajuda a la investigació en Ciències socials i Humanitats concedida per l'Institut Alacantí de Cultura Juan Gil-Albert de la Diputació d'Alacant el juny de 2015

majúscula i, com si un vidre s'esmicolara en milers de tessel·les el seu paisatge vital queda absolutament fragmentat. Aquesta és la sensació que desprenen les obres *Primera soledad*, *La nit* i el poema «Coral romput» quan les llegim des de l'òptica de l'estudi del dol, una sensació que es reforça quan veiem que el jo poètic que les canta es troba tancat en un espai que no li fa de refugi sinó que com una llosa li cau al damunt. En un joc de regust paradoxal entre la soledat de veure's pare orfe i l'angoixa de sentir que les parets de la casa li constrenyen en cos i l'esperit Vicent Andrés Estellés comença un cant terapèutic per a recompondre l'esmicolada vida.

Encara que en un primer moment parlar de l'espai domèstic pot fer pensar en un espai plaenter que protegeix el jo poètic en el cas d'Estellés és més aïna el contrari, la casa és símbol de mort i al mateix temps, pel que té d'escriptor, és lloc des d'on narrar-la. Aquesta naturalesa de lloc des d'on narrar és la que dona a la casa la consideració d'espai de purificació de l'individu. El jo poètic, situat en un escenari nocturn i íntim comença un procés de confessió mitjançant la literatura. Com exposa el professor Alpera en relació amb el poema «A Sant Vicent Ferrer. A boqueta nit» (LN), el títol de la composició «ens confirma, un cop més, l'hora habitual del poeta de començar el treball des de la seua redacció nocturna com a periodista de *Las Provincias*, compaginant-lo amb el seu temps habitual d'escriure la poesia» (2011: 198). Aquesta afirmació la podem traslladar al títol que encapçala un dels poemaris estudiats, *La nit*, i la podem completar amb les declaracions de la segona filla del poeta en parlar de les nits que son pare escrivia a casa amb la màquina d'escriure que «era, sempre ho he dit, com la meua cançó de bressol» (Dossiers). Palesa és la rutina del poeta d'escriure durant la nit, en silenci, un fragment de temps propici a les confidències, el pensament íntim i el monòleg interior. Un segment de temps i un espai físic que esdevenen el seu regne a causa de la necessitat que el mou a escriure i a vessar sobre el paper les cabòries que l'assalten per la pèrdua de la primera filla. Un bon exemple de la necessitat narrativa del jo poètic poden ser aquests versos de *Primera soledad*:

yo necesito hablar, nada más, eso es todo,
y hablaré por los codos, y hablaré por las uñas,
y hablaré aunque me muera. Hablaré aunque me muera. (1988: 54)

Ens centrarem, doncs en l'existència de tres poemes centrals que versen sobre el tema de la casa, tot poetitzant-la i metaforitzant-la, com són «La casa, ara sí» de *La nit* i «Me gustaría comprar la casa» i «Inesperadamente» de *Primera soledad*. Així, considerem que la casa és un dels eixos biogràfics des dels quals el poeta basteix el seu món literari. Dos d'aquestes tres composicions, «Inesperadamente» i «La casa, ara sí», són les peces de cloenda dels dos poemaris respectivament cosa que ens indica la importància que té el tema de l'espai en relació amb el dol en la poesia de Vicent Andrés Estellés.

Començarem per l'estudi dels poemes de l'obra primigènia pel que fa al tema de la mort de la menuda «Me gustaría comprar la casa» i «Inesperadamente», escrits immediatament després de la pèrdua, entre març i maig de 1956 en *Primera soledad*. I continuarem per «La casa, ara sí» inclòs dins *La nit* i redactat al voltant del mes de juny de 1956.

2. LA CASA, LA LLAR DEL DOL

Malgrat la importància d'aquestes peces líriques, ens agradaria, abans, fer algunes consideracions al voltant de la utilització de l'espai domèstic com a tema literari en la poesia de Vicent Andrés Estellés. Amb la utilització de la casa com a tema dels seus poemes, l'autor està construint el seu propi lloc, el seu primer emplaçament on habitar. La necessitat de l'ésser humà de crear un espai per a ocupar-lo, metafòricament i material, va lligada a la de delimitar el territori, establir un dins i un fora per a enfrontar-se al desconegut. Primer coneixem i construïm l'espai quotidià, en el cas del poeta el cantem, el poetitzem, per a poder sortir a l'exterior i encarar-se al món que hi ha fora. Per tant, poetitzar la casa és construir-la per a poder habitar-la, viure-la, encara que siga en el sentit negatiu com veurem tot seguit. Cada racó de la casa és susceptible de ser poetitzat perquè és un espai que ha funcionat com a contenidor d'experiències.

La casa va lligada emocionalment a punts clau de l'existència del poeta, com són l'amor matrimonial, la paternitat i, com en aquests textos veiem, la pèrdua de la paternitat. Els espais s'imbriquen i prenen entitat amb els moments significatius del transcurs vital, aquells que tenen un paper rellevant en la nostra experiència, els carrers de les ciutats on hem viscut, els paisatges que ens han vist créixer o els paisatges nats, com la casa. Així, establim un vincle sentimental amb espais que pel que allí ha tingut lloc ens han marcat profundament i han adquirit cert to sagrat per a nosaltres. Per a Estellés cantar la casa és cantar el món propi, un univers que té la qualitat d'unicitat, és a dir, de ser un espai ancorat a la vivència personal i que es representa en la literatura amb uns trets concrets que la fan ser aqueixa casa. En definitiva, una casa sacralitzada en el pla profà de l'experiència vital.

La importància, doncs, que té la casa en Estellés –bé siga la casa dels pares a Burjassot o el pis de novençans a València quan tornen després de la pèrdua de la nena– no està en la quantitat de temps passat en aquest espai sinó en la intensitat de l'experiència i la voluntat que es posa en la construcció d'aquest “sentit de lloc” de manera conscient. Estellés segueix un procés conscient de construcció de l'espai a través del dol que marca la quotidianitat dels primers anys, del 1956 a 1959, i que li serveix per a conèixer-se i conèixer el seu entorn, convertir l'abstracte en conegut: organitzar el maremàgnum de sentiments que l'envaeix, bastir la seua identitat com a pare orfe i començar a esdevenir l'un entre tants que posteriorment es desenvoluparà. La casa passa de ser el lloc que acull el jo poètic en la felicitat dels primers anys de matrimoni a ser l'espai on es materialitza el traspàs de l'infant. Una llar diferent que serà més que l'escenari íntim de l'escriptura terapèutica, es convertirà en la matèria primera de les imatges poètiques, cosa que permet la forja de la identitat del poeta. Examinar aquests tres poemes, i especialment aquest darrer, implica fer una lectura de la intimitat dels seus espais estimats i de les seues vivències que s'hi projecta (Figueras 2012: 46).

3. «ME GUSTARÍA COMPRAR LA CASA»

En aquesta composició el jo poètic fa un recorregut per les vivències fonamentals que ha tingut sempre lligades a l'espai domèstic i íntim. Ací la casa a què es fa referència és la llar familiar al poble de Burjassot, on residien temporalment el matrimoni Andrés-Lorente després del part i on el poeta va descobrir el cos inert d'Isabel Andrés Lorente. Encapçalada

pel vers «me gustaría un día poder comprar la casa», el jo poètic fa una declaració d'intencions sobre el seu desig de recuperar la llar que li va donar la felicitat i que li va portar la penombra. El pròleg de *Primera soledad*, on s'inclou el poema, ens permet interpretar que el poeta es troba al seu pis de València ciutat mentre escriu aquestes planes: «Tres días después [de la mort de la menuda], el 4 de marzo, mi mujer y yo regresamos a nuestro piso en Valencia» (1988: 13). Incloem aquesta informació perquè considerem que el fet que el jo poètic estiga al pis de València és significatiu en expressar el desig d'«apropiar-se» de la casa on va morir la xiqueta.

Els esdeveniments relatats en aquest poema són, com es pot esperar, els punts àlgids de la trajectòria vital de qualsevol individu. Es podria esperar que estigueren ordenats cronològicament des del naixement, la infantesa fins al present luctuós, però no és així. El primer succés recollit és la mort de la menuda «donde murió mi hija, donde viven mis padres» (1988: 160), cosa que denota la situació central que té el moment de la mort en la vida del poeta. Succés que va seguit del despertar sexual del jo masculí i que posa en relació la mort de la xiqueta amb l'engendrament d'aquesta com les dues cares d'una mateixa moneda:

donde murió mi hija, donde viven mis padres,
donde yo me hice hombre, donde por vez primera
despertó en mí el deseo fundador, destructor; (1988: 160)

Un jo masculí que se sent donant de vida però alhora responsable de la pèrdua d'aquesta, un jo que desperta a la sexualitat i que també forja la seua identitat com a escriptor ja que els versos immediats són «donde empecé a leer, donde empecé a hacer versos». La identitat del jo poètic es conforma a través de l'espai que l'acull, ara la casa familiar, la literatura com a mode de vida i l'inici de la maduració sexual.

A partir d'aquest moment el poema es construirà mitjançant estructures bimembres que contindran elements positius i negatius al mode de «donde fui más feliz, donde más desgraciado» (1988: 160). Aquesta manera de procedir és habitual en la poesia estellesiana, bona part dels elements poètics que crea tenen una vessant positiva i d'altra de negativa, per citar-ne alguns podem fer referència a símbols que en aquest univers tenen presència com la clau, la nit, la grava o la xavalla. Com si del reflex d'un espill es tractara, el procedir poètic de l'autor crea imatges o elements literaris ambivalents en funció de l'experiència a què vagen lligats.

L'habitatge familiar, a Burjassot, és el lloc on va nàixer el poeta, on va nàixer la filla i on aquesta va morir; és un espai carregat de simbolisme pel que la relació vida-mort representa en l'esfera paternofilial. En altres composicions es fa palesa aquesta vinculació entre l'espai domèstic i íntim que és la cambra matrimonial amb el naixement de noves vides i la pèrdua d'aquestes. Un bon exemple n'és el poema «Ahora sí que soy padre, amargamente padre» (1988: 52-57) que conté versos com «nací en la misma cama donde ha muerto mi hija» o «Fue aquí donde nací, entre estas mismas cosas / Entre estas mismas cosas vino a morir mi hija». Composicions com aquestes il·lustren el lligam que uneix l'espai domèstic amb les vivències del jo poètic i que entrellacen etapes vitals aparentment tant distants com són el naixement i la mort. D'objectes com el llit, la taula o l'espill del dormitori es derivarà també una funció simbòlica que farà que aquests elements esdevinguen punts d'accés a l'univers luctuós. Aquesta ambivalència la trobarem en un dels poemes finals de *Primera soledad*, «Sí,

pensáis en los días amargos de los padres» (1988: 231-232). El jo poètic contraposa el llit de joia conjugal amb el llit de pura foscor:

No pensáis en las noches... y no digo las noches
oscuras como boca de lobo para siempre:
digo sencillamente, las noches conyugales,
las noches en la cama conyugal, en la cama
donde se hizo el hijo a empellones de júbilo.
[...]
Se os escapa esa pena profunda de las noches
conyugales, en la cama matrimonial.

Així doncs, observem com l'habitatge familiar representa el naixement i la mort de la nena i alhora el paisatge on transcorre les primeres etapes vitals del poeta. I això fa que aquest espai siga punt de melangia per ser el lloc on ell començà a forjar-se i alhora el lloc on s'enderroca la vida acabada d'encetar d'Isabel Andrés Lorente.

4. «INESPERADAMENTE»

Una de les imatges més potents de l'univers que treballem és la que es produeix quan el jo poètic identifica el despatx, espai que forma part de l'ambient domèstic, amb el taüt. Així, Estellés arriba al punt d'expressar una angoixa vital tan forta pel dol que la casa és identificada obertament com un nínxol, l'espai on es consumeix el cos després de la defunció. Espais menuts, calms i en silenci que durant la nit porten la veu poètica al seu jo més profund per relatar el patiment:

Al meu despatx, ací, entre quatre parets
nues, en el silenci d'una nit de diumenge,
entre *colilles*, llibres, revistes i papers,
en el lloc més petit de ma casa (2104: 417)

Lloc luctuós que, a banda de ser l'escenari on se situa el jo poètic, esdevé matèria literària per a uns versos elegíacs que il·lustren el tancament en primera persona produït per la pèrdua i el desconcert davant una situació que acosta la mort de manera molt directa a la vida.

No s'ou res. Res de res. Tots són, ara, als seus nínxols.
El passadís és llarg. És més ample que mai.
També és més llarg que mai. Evite les parets.
Camine en la foscor del passadís nocturn.
De sobte pense que l'ascensor no ha baixat
i no s'ha oït obrir ni tancar una porta,
i deu estar, quiet, en un lloc de l'escala,
en un pis qualsevol, evidentment sinistre (2014: 426)

Un jo poètic que se sent isolat al bell mig d'una nit fosca en què l'ascensor funeral espera a recollir els cossos de les cases, com la mort va recollir la nena aquella matinada. Versos carregats de simbolisme que tanquen el poema «Coral romput» el març de 1957:

I el silenci absolut:
 Un silenci de nínxol desocupat encara,
 Però que està comprat, encara buit, allí,
 Entre els nínxols ja amb morts. Veig els nínxols, els nínxols
 Encara buits, encara sense morts, i ja vells,
 Quan vaig al cementeri. I de sobte, al despatx,
 Aquesta nit em sé dins d'un nínxol d'aquells,
 I m'entren unes ganes horribles de plorar,
 I tots dormen, i és just que tots dormen, ho sé,
 I açò no és ningun nínxol, açò és el meu despatx.
 I em sent, sense taüt, ajagut en un nínxol,
 Encara viu, ho sé, i no puc evitar-ho. (2014: 424)

Aquesta identificació entre el despatx i els espais per a la mort per excel·lència, taüt i nínxol, rep una altra dimensió en lligar també el llibre, com a espai que recull els versos, amb aquests dos espais. Una vegada més veiem que la metàfora del contenidor es fa present mitjançant el lligam que s'estableix entre el despatx/la casa, el nínxol/el taüt i el llibre; tots tres són llocs que contenen al seu si els tres elements centrals que conformen les obres: el jo poètic, el cos inert i la matèria literària que la mort ha produït. En certa manera, en evidenciar aquest sistema de relacions observem que el jo poètic, com la menuda, són dos agents que viuen dins els versos. El poema final de la primera obra que estudiem és la peça fonamental que recrea aquest vincle i serà, a més, un element clau per a analitzar la composició de cloenda de *La nit*. En «Inesperadament» (1988: 241-244) Estellés sintetitza tots els elements que han format part del poemari i amb un to clarament conclusiu tanca, almenys parcialment, la poesia descarnada que ha suposat *Primera soledad*. A mode de diàleg amb la filla assumpta expressa el desig de tancar el poemari, possiblement efecte de la primera fase d'enfrontament al dol, com van tancar el taüt infantil:

Inesperadamente, como cerraron tu ataúd, hija mía,
 sin darme tiempo para mirarte por última vez,
 es decir, de mirarte pensando que te miraba por última
 vez,
 así quisiera cerrar este montón de palabras, de cuartillas,
 de gritos,
 este montón de tardes, de tardes pasadas aquí, encerrado
 como en un nicho en esta casa sin ti,
 como en un nicho donde me asfixiaba (1988: 241)

Aquest poema, escrit als inicis de l'estiu de 1957 (Carbó 2013: 200-201), representa juntament amb el poemari que l'acull la primera plasmació literària del que suposà la mort d'Isabel Andrés Lorente en el poeta. A partir d'aquest moment la literatura serà escrita en català i la seua confecció serà més acurada que no pas la d'aquesta «crònica de cuanto me había pasado», en paraules del mateix Estellés (1988: 13).

Després de *Primera soledad* i del poema «Inesperadament» la poesia de Vicent Andrés Estellés patirà un viratge cap a una concepció més simbolista, ara ja en català, que oferirà una visió de la casa com a tema literari més elaborada; parlem, doncs, del poema «La casa, ara sí».

5. «LA CASA, ARA SÍ»

Cent setanta-nou versos són els que componen aquest darrer poema de *La nit*, versos lliures alexandrins que estructurats en sis estrofes i amb un vers que funciona a mode de tornada, viatgen per l'espai domèstic de la casa tot explicant la gestació de la mort. Aquesta composició té especial rellevància en la construcció del món literari de la mort infantil perquè posa en relació diferents elements que ací són objecte d'estudi: la casa, el cos i la mort. A través d'aquest poema, Vicent Andrés Estellés disserta sobre la gestació de la pèrdua i la construcció de l'espai que acull aquesta com a fenòmens paral·lels. En poemes analitzats anteriorment és possible, més o menys, determinar de quina casa parla el jo poètic gràcies a les informacions biogràfiques que tenim, és a dir, si es tracta de la casa familiar a Bisbe Muñoz número 97 de Burjassot o de l'àtic del matrimoni a Misser Mascó número 17 de València. En aquest cas, però, determinar sobre quina llar concreta es poetitza ens resulta particularment difícil pel tractament que el poeta fa de l'espai i de la barreja de fets biogràfics als quals s'hi fa esment. Aquesta composició és una de les fites literàries dels tres poemaris que analitzem, tant pel que fa a la qualitat, la potència poètica, com per la construcció d'un món concret que combina de manera extraordinària els elements clau que marquen la concepció de la mort íntima en Vicent Andrés Estellés. Aquests elements són els apuntats adés com l'espai, el cos i la mort, tots tres s'entrellacen de manera que es besllumen els postulats, si és que en podem dir filosòfics, que subjauen a la visió de la mort. Aquests plantejaments que creiem s'entreveuen són els assenyalats per Duch i Mèlich:

La mort abasta tot el cos humà, el «dis-funcionalitza» (li arrabassa la seva funció de vivent) d'una manera completa i irreparable, el situa fora del temps i de l'espai, és a dir, li lleva la seva condició fonamental de l'existència i de presència en l'àmbit d'aquest món: l'*espaciotemporalitat*. La mort com a fet radical (des de les mateixes arrels) que és, s'apodera íntegrament de la totalitat del nostre ésser, de la nostra interioritat i de la nostra exterioritat. (2003: 380)

Antropològicament, la mort és el fet més incompreensible de la vida i en aquestes tres obres de Vicent Andrés Estellés trobem una exegesi del que va suposar per a ell la irrupció de la dama negra al bell mig de la seua estructura familiar. La mort per al poeta és una mort integral que abraça el jo en la seua dimensió més completa, el cos, i que abraça l'espai amb el qual aquest estableix una clara relació de retroalimentació. En aquest cas, la casa íntima sobre la qual versa es manifesta amb tota la seua presència material, és a dir, és la casa construïda i forjada amb taulellets i algeps que s'erigeix al bell mig del dol, el qual és acollit per ella. Encara que ens ocuparem d'aquesta vessant de la llar, hem de tenir present de quines altres maneres ens és mostrada aquesta. Com és habitual en els versos estellesians, els elements simbòlics que construeix són abocats a la poesia des de dues perspectives antitètiques. Com les dues cares d'una moneda, els elements simbòlics tenen un anvers positiu i un revers negatiu: concretament, la llar de la joia prèvia a la pèrdua i la llar de l'angoixa postmortem. Ací, però,

a diferència de les altres composicions aquestes dues cares tenen un lligam molt més fort que les connecta i dóna unitat al poema: el fet de la gestació i de la corporeïtzació que pateixen tant la casa en positiu com la casa en negatiu. Tot seguit reproduïm parcialment dues estrofes que il·lustren l'anvers i el revers de la casa. En primer lloc la casa que s'erigeix com a lloc del dol i en segon lloc la casa que s'alçava i prenia la seua entitat com a llar, espai feliç, durant l'embaràs d'Isabel Lorente Rivas:

La casa ha començat a ésser, a aixecar-se,
a prendre cos i forma i fosca realitat,
amb els quatre taulells i amb el grapat d'algeps
[...]
Com anava la dona consolidant-se, fent-se,
potser edificant-se definitivament
mentre dins del seu ventre anava fent-se el fill
i li anava agafant, com si fossen grapats
de fang, grapats de vida, potser la casa anava
adquirint consistència i volum, com un ventre. (2014: 215-217)

Amb aquests versos tornem a la lluita de contraris que assenyalàvem entre el ventre matern i l'espai luctuós, i és que, ara, encara que el ventre al qual es cante no siga el de la figura materna del jo poètic funciona com l'espai del caliu que li manca a la casa. Veiem com la llar, resultat de la mort, i la casa poètica, en termes de Bachelard, estan travessades per la naturalesa corpòria que se li dóna a tots dos espais, cosa que posa de manifest la qualitat de «topos», de lloc, que té el cos. El cos, és l'espai on primerament vivim la mort, per la qual cosa serà projectat metafòricament sobre els espais arquitectònics on es troba situat el jo poètic. La casa acull el jo poètic, com el cos del jo poètic (o el de la seua esposa i filla) acull la mort. Així doncs, la casa serà l'espai que es construeix com a llar alhora que es desenvolupa l'embaràs perquè en ambdós espais està creixent una vida per estrenar. Amb aquesta associació observem que amb la gestació de l'infant tot l'univers íntim del poeta pren cos i forma, «i era el fill, era el fill el que prenia cos: / era el fill, i amb el fill tot adquiria forma» (2014: 217). Univers que s'ensorrarà en ser travessat per la matinada del 29 de febrer i amb el qual s'ensorrarà la qualitat de joia atribuïda a la casa durant l'embaràs. En aquest moment, relatat en *Primera soledad*, la solitud amerarà tots els espais domèstics adés analitzats i la casa serà literaturitzada com l'espai on a partir d'ara es llevarà el dol.

En «La casa, ara sí», malgrat la doble consideració de la casa, serà la qualitat d'espai diferent i estrany al jo poètic la que sobresortirà:

La casa exactament: la casa, el llop enorme;
per tal que no es desperte aquest gegant nocturn
que és la casa i et tombe amb el pànic només
de veure'l, dret i negre, com un dol vertebrat. (2014: 215)

La casa ací representada és l'espai principal del dolor perquè aquest és materialitzat en termes espacials, és a dir, les projeccions metafòriques que en altres casos el poeta ha fet del dolor anímic sobre el dolor físic en aquest cas les ha realitzades sobre l'arquitectura. Així, veurem com la casa és dibuixada com un ésser corpori al qual la pèrdua també ataca, perquè és l'element primer que la fa erigir-se, els seus fonaments com a espai de regust negatiu. Aquesta

casa és la casa que s'aixeca després de la mort i, a més, la casa on el jo poètic ha de tornar, com reiteradament apareix en el poema: «després de certes coses s'ha de tornar a casa». Considerada com «la casa del silenci», aquesta també viu el turment perquè com un cos té una zona estranyament sensible que encarna el centre del patiment. Si aquest dolor en les projeccions metafòriques referides al cos es representa en els peus amargs i en les gotes que foraden el crani del jo poètic, en aquest cas la casa té un epicentre luctuós:

De vegades és com si al centre de la casa
hi hagués un lloc, un lloc aigualós i fangós
i al mig d'ell estigués, embolcallat, el fill
[...]
Car hi ha un lloc, a la casa, estranyament sensible,
com si allí exactament, dessota aquells taulells,
estigués aquell lloc aigualós i fangós, (2014: 216)

Aquest punt nuclear del dolor apareix caracteritzat com un lloc aigualós i fangós, fet que ens indica que és el punt feble de la construcció, l'aigua la rosegada de la mateixa manera que els corcs corroïen el jo poètic. Per tant, aquesta concomitància ens ajuda a establir, més si cap, paral·lelismes entre els dos espais contenidors que són cos i casa.

Les identifications van, però, més lluny fins arribar a la personificació de la casa en afirmar que la casa se sent com el bolquer «gastat, suat i trencat» després del moment del traspàs de la xiqueta. La personificació de l'espai en aquests termes ens podria portar a pensar que el que realment fa el jo poètic és metaforitzar-se a ell mateix en parlar de la casa. Diverses vegades el jo poètic es refereix a ell mateix com un cos suat i gastat que pateix, alhora que és el cos que en algun moment va «al·lotjar» la vida i el que ara se sent la mort a dins. En aquesta línia interpretativa trobarem, per tant, que la lletania incansable que resa «després de certes coses s'ha de tornar a casa» no és sinó la necessitat de retornar al seu jo més profund després de l'estadi inicial de xoc que ha patit en *Primera soledad*. Retornar a casa serà, doncs, aprofundir en l'afflicció íntima que ja ha narrat i que ara comença a desvetllar-se dins d'ell més enllà de ser un dolor en carn viva i esdevenir una pena profunda. Com apareix en la cinquena estrofa:

Quatre taulells i quatre grapats d'algeps, només,
han bastat, han bastat per a afermar la casa
[...]
És un lloc d'una oculta plenitud absoluta.
El que va començar com un bolquer, és, de sobte,
com un lloc de silenci, de silenci i humil
comprensió, d'humil i amarga acceptació. (2014: 218)

En aquest poema s'inicia una fase del dol marcada per l'enyorança però també pel començament de l'acceptació que ara s'imprimeix en la poesia de manera més ordenada i asserenada que en *Primera soledad*. Es conforma un microcosmos al voltant de la figura de la casa amb un seguit de metàfores i identifications que li donen unitat i sintetitzen pràcticament la totalitat d'idees exposades tant en *La nit* com en *Primera soledad* i en la tercera part del «Coral romput» que s'escriurà quasi un any després.

El sentiment de resignació s'apropriarà del poema i revelarà la casa com el lloc de retorn, fet que ens podria indicar però sense certesa que el domicili del qual parla és Misser Mascó número 17 a València on el matrimoni orfe torna el 4 de març de 1956. Així, el jo poètic té clara la necessitat de regressar i d'encetar un nou període vital, i literari, que ha produït una associació indissoluble de l'espai domèstic amb el jo i que ara tots dos reinicien el propòsit de tornar-se a construir:

Ara s'ha de tornar; i s'ha de començar
novament i humilment, amb els peus ben amargs,
amb el cor ben amarg, amb els ulls ben amargs,
amb els punys apretats i els llavis apretats. (2014: 220)

Encara que la casa esdevinga l'espai que marca les fronteres del jo i li limita l'espai vital, és també l'espai marcat per la incipient comprensió on, com en el jo poètic, batega el dolor. Així, la casa serà l'espai que aïlla el jo del món però que alhora li permet retrobar-se.

El centre neuràlgic del patiment domèstic que adés resultava aigualós i fangós és ara el punt on palpita invisible el record amarg de la filla traspassada. El cor de fusta de la casa batega i es va descomponent com es descompon en el jo més profund de la veu poètica la ràbia i la incertesa inicials i es pren un camí de retrobament, de comprensió.

Quelcom es va desfent, es va descomponent
dolçament en nosaltres, dolçament i humilment.
El que hem perdut en fúria, potser hi anem guanyant.
Però no disposem encara de paraules
per a dir certes coses. O no les volem dir.

Després de certes coses s'ha de tornar a casa. (2014: 220-221)

Per tant, el regrés a la llar és un acte d'acceptació i d'estructuració del caos anímic, cosa que s'aprecia en el material literari estudiat que viatja des del cant descarnat i anàrquic del primer poemari, a les dues peces fonamentals que són «Les nits que van fent la nit» i «La casa, ara sí» fins a desembocar en el magne poema «Coral romput». En forjar la casa després de la mort de la filla s'ha forjat el jo poètic, dos cossos que en paraules de Foucault són «el pequeño fragmento del espacio con el cual, en sentido estricto, yo me corporizo» (2010: 7), dos espais que s'han interrelacionat fins al punt que la casa és metàfora del jo. Projeccions metafòriques com aquesta evidencien la xarxa de relacions que es teixeix entre cos i espai, dos contenidors que interactuen, en trobar-se un dins l'altre i que són practicats i viscuts per a poder construir-se. Veiem, per tant, que l'espai, en aquest cas el domèstic, no és simplement una estructura arquitectònica sinó que és l'embolcall que acull el jo, bé siga de manera positiva o negativa, i queda carregat de les experiències que aquest ha viscut des de la seua espaciotemporalitat. El cos, sinònim ara del jo poètic, ha d'estar situat en un espai i en un temps, ací clarament definits, amb els quals manté una interdependència fins al punt que en aquest poema la casa es mimetitzava amb el jo. Dos llars, dos contenidors metafòrics que recorden a les nines russes ja citades: la casa conté el cos, el cos conté la mort, en definitiva casa i cos són espais correlatius que allotgen el dolor per la pèrdua en ser el cos el primer espai on impacta la mort. Així doncs, parlar literaturitzar la casa és literaturitzar les experiències que allà el jo poètic ha

viscut i, en última instància, escriure's a ell mateix en fer de la casa un espai complementari del jo. D'aquesta manera es fa veure la importància de la casa com a paisatge natal i que, després de l'úter, és el primer espai que ens protegeix i alhora ens llança al món. És el primer espai que conscientment habitem com conscientment habitem el cos al llarg de la vida, l'espai complementari al nostre cos i l'espai que acull les vivències que ens marquen com a individus. En definitiva, la casa com a tema literari és una metàfora del jo i l'experiència vital per ser l'espai consecutiu al cos.

6. CONCLUSIONS

En un ambient de luctuosa calma durant la nit a sa casa, Vicent Andrés Estellés guarneix bona part de la seua poesia, en la qual les referències a aquesta llar en silenci són força reiterades. És per aquest motiu que l'espai domèstic que representa la casa és un lloc d'especial importància en analitzar com el poeta paeix literàriament el caos de sentiments negatius que li ha desencadenat el dol per la filla infant. En estudiar amb profunditat com aquest espai és en la poesia estellesiana un element central hem vist que aquesta hi fa dues funcions que són clau per a conformar la literatura marcada pel dol. Tradicionalment, s'ha considerat que els espais tancats i íntims com la casa i les seues dependències són símbol del recer i la protecció que guarden els individus de les intempèries del món obert al qual som llançats en nàixer. Malgrat aquesta concepció, la casa de vegades muta radicalment la seua naturalesa i abandona aquest tel d'amabilitat per a esdevenir un espai tancat que contràriament al que se li atribuïa es manifesta com un espai d'angoixa i soledat. Aquesta és la naturalesa que presenta la casa en la poesia de Vicent Andrés Estellés que hem estudiat, una naturalesa que té una clara raó de ser: la mort i el dol l'han propiciada.

Així, el poeta alça acta de les llargues nits dedicades a l'escriptura a la casa silenciosa que funciona com a escenari del procés catàrtic que és l'escriptura a mode de crònica que recull el dol salvatge. En reiterades ocasions apareixen referències a l'habitatge que el jo poètic retrata com un espai aliè i estrany que no l'acull.

En la poesia d'Estellés el jo poètic viu una casa que representa aquesta desviació del dol produïda per una crisi biològica que és la mort del cos de la primera filla. Un espai al qual el jo poètic accedeix o retorna per imperatiu moral com resa el vers «després de certes coses s'ha de tornar a casa» per a iniciar un procés d'exploració de la pròpia psique que el conduirà a l'amarga acceptació de la pèrdua.

Amb aquests trets és caracteritzada la casa des de la qual el jo poètic escriu la mort, però també la casa que el jo poètic utilitza com a tema de la seua literatura. No podem considerar que la casa és únicament l'escenari on s'enclava el jo poètic i ens la descriu com l'espai que li fa mal i el fa creure que és al taüt. La casa és, també, un dels temes de la poesia del dol. «La casa, ara s'» és l'exemple nuclear de l'espai com a eix temàtic, una casa que metaforitza el jo i que pren entitat de cos que alberga la tristesa.

Es literaturitza un espai domèstic, el qual arriba a ser un element d'una centralitat tan clara que es mimetitza amb el jo poètic en produir-se la metàfora que associa el jo i la casa com dos espais consecutius. D'aquesta manera hem vist com els espais domèstics no són tan sols el lloc des d'on escriu la veu poètica sinó un paral·lelisme d'aquesta.

Aquesta relació entre espai i vivències es reflecteix en la literatura d'Estellés de manera molt directa, ja que la poetització de l'espai, o més aviat la presència de l'espai en la poesia, és un dels mecanismes que formen part del seu interès per elaborar una poesia amerada de quotidianitat. Vol dir açò que la representació de l'espai, tant si és obert com tancat, forma part de la seua aposta estètica per conformar una poesia d'alta volada però que alhora connecte amb la realitat de les classes populars. Espais que, com d'altres elements literaris, estan al servei d'un univers poètic que es basteix des dels objectes i escenaris de la quotidianitat per a cantar el grans temes de la literatura occidental.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- Andrés Estellés, V. (1988) *Primera soledad*, València, Edicions Alfons el Magnànim.
- Andrés Estellés, V. (2014) *La nit* dins *Obra Completa* Vol. I, València, 3i4, pp. 163-215.
- Andrés Estellés, V. (2014) «Coral romput» dins *La clau que obri tots els panys*, dins *Obra Completa* Vol. I, València, 3i4, pp. 383-404.
- Alpera, Ll. (2011) «“A Sant Vicent Ferrer”», poema de Vicent Andrés Estellés. El primer poeta valencià que va “baixar al carrer”», dins *Estudis de Llengua i Literatura Catalanes/LXVI. Miscel·lània Albert Hauf/1*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 195-202.
- Carbó, F. (2013) «Isabel Andrés Lorente en la poesia de Vicent Andrés Estellés durant 1956 i 1957», *Caplletra*, Núm.55, pp. 199-223.
- Dossiers (2012) «Poeta de meravelles, Vicent Andrés Estellés» [en línia: <https://www.youtube.com/watch?v=G21raQjcPZw>. Última consulta: 04/09/2015]
- Figueras Valls, A. (2012) *Habitar i crear. Relacions entre l'espai quotidià i el procés creatiu*, Treball de final de Màster en Estudis Comparatius de Literatura, Art i Pensament, Barcelona, Universitat Pompeu Fabra [versió electrònica: <http://repositori.upf.edu/handle/10230/20066>. Última consulta: 15/07/2015]
- Foucault, Michel & Defert, D. (2010) *El cuerpo utópico. Las heterotopías*. Buenos Aires, Nueva Visión.
- Duch, Ll. & Mèlich, J. C. (2003) *Escenaris de la corporeïtat. Antropologia de la vida quotidiana 2, 1*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.